

EKREM ČAUŠEVIĆ – MARTA ANDRIĆ
(Zagreb)

NOVOOTKRIVENI RUKOPISI BOSANSKIH FRANJEVACA NA TURSKOME JEZIKU

Ključne riječi: bosanski turski, rukopisi na turskom jeziku, bosanski franjevci, tursko-latinski rječnici, latinsko-tursko-bosanski rječnik, gramatike turskoga jezika.

I. UVOD

U franjevačkim samostanima i knjižnicama u Bosni i Hercegovini čuvaju se rukopisni rječnici i gramatike turskoga jezika koji imaju razmjerno veliku važnost ne samo za istraživanje lokalne kulturne povijesti, nego i za proučavanje balkanskih dijalekata i govora toga jezika.¹ Autori tih pretežito latiničnih rukopisa bili su franjevci iz Bosne i Hercegovine. Budući da su znali strane jezike, ponajprije talijanski, njemački i latinski, sastavljači te vrijedne filološke građe na turskome jeziku koristili su i tiskane rječnike i gramatike europskih autora, najčešće rječnik i gramatiku glasovitog turkologa F. à M. Meninskog,² ali i drugih autora prije i poslije njega. Prepisivanje i sastavljanje rječnika i gramatika turskoga jezika trajalo je gotovo cijelo 19. st., sve do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Nakon okupacije turski jezik postupno je gubio na važnosti da bi se na kraju sasvim prestao upotrebljavati.

¹ Boškov, V.: *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1988., 155 str. U Katalogu je Boškov registrirao 6 gramatika turskog jezika na latinskom i 2 na bosanskom, potom 7 latinsko-turskih i 2 tursko-latinska rječnika, 1 talijansko-turski, 1 tursko-talijanski, 1 bosansko-turski i 1 tursko-bosanski / bosansko-turski rječnik. Neke gramatike nalaze se u istom kodeksu s rječnikom i djelo su istoga autora.

² Meninski, F. à M.: *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, I-V, Viennae 1680.; (reprint: Istanbul, 2000.)

Dosadašnja istraživanja franjevačkih knjižnica i arhiva nisu otkrila gramatike i rječnike nastale prije 19. st., iako nije isključena mogućnost da jednoga dana izađu na vidjelo i neki stariji rukopisi. Naime, u samostanskim kronikama spominju se fratri koji su u 16., 17. i 18. st. putovali u Istanbul kao izaslanici svojega reda i(li) tumači za turski jezik. Pa ipak, tek u 19. st. naglo raste njihovo zanimanje za učenje turskoga jezika.³ Motivi su – kao i ranije – bili krajnje pragmatični, ali ih zbog toga nipošto ne treba podcjenjivati. Primjerice, fra Petar Bakula govori o nuždi poznavanja mnogih jezika: latinskog radi svete službe; “domaćeg slavenskog” radi propovijedi, pjevanja Evandelja, svetkovina, procesija, svećanih blagoslova i javnih molitvi; talijanskog radi pridošlica i radi službe u susjednoj Dalmaciji; turskog, jer svatko uviđa da je to jezik vlasti; često i njemačkog i francuskog.⁴ Dakle, poznavanje turskoga jezika nije bilo poželjno samo radi misionarskog djelovanja u “turskim pokrajinama” nego i zbog potrebe izravnoga komuniciranja s osmanjskim vlastima kako u pograničnoj Bosni, tako i u samome Istanbulu.⁵

Franjevačke rukopisne gramatike napisane su na latinskom, talijanskom i bosanskom,⁶ ali ne i na njemačkom i mađarskom jeziku. Izbor jezika može se učiniti neobičnim zna li se da su bosanski franjevci od kraja 18. pa sve do posljednjih decenija 19. st. uglavnom studirali u Austriji i Ugarskoj, a u manjoj mjeri u Italiji.⁷ No treba podsjetiti da je u to je vrijeme talijanski jezik bio vrlo važan u Bosni i Hercegovini jer se intenzivno trgovalo s mletačkom Dalmacijom, a mnogi su svećenici, da

³ Čaušević, E.: *A Chronicle of Bosnian Turkology: The Franciscans and the Turkish Language*. U: *Ottoman Bosnia – A History in Peril*. (ur. M. Koller i K. H. Karpat). The University of Wisconsin, the Center of Turkish Studies, Madison 2004, str. 241-253. Zanimljivo je napomenuti da je M. Andrić u Đakovu pronašla latinični rukopis na turskom jeziku iz 18. st. Opširnije u: Andrić, M.: *O svećeniku Gjuri Adamu Büttneru i njegovoj ostavštini na turskom jeziku*. Prilozi za orijentalnu filologiju 56. 2007., str. 107-125.

⁴ *Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule*. S latinskog originala iz 1867. preveo dr. V. Kosir. Mostar 1970., str. 26-27.

⁵ U Knjižnici Samostana Svetoga Duha u Fojnici čuva se veći broj tiskanih rječnika i gramatika turskog jezika, čiji su autori poznata imena europske turkologije (F. Meninski à Mesgnien, J. Th. Zenker, C. C. de Carbognano i dr.). Nakon završetka školovanja u inozemstvu fratri su takve knjige često dobivali na poklon kao neopходan priručnik za rad u “turskim pokrajinama”.

⁶ One na bosanskom napisane su u godinama neposredno prije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine.

⁷ Karamatić, M.: *Franjevci Bosne Srebrene za vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*. Sarajevo 1992., str. 75-76; Džaja, S. M.: *Povijesni okviri djelatnosti bosanskih franjevaca*. Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti II, Sarajevo 1973., str. 25-34.

bi nešto zaradili, povremeno odlazili u dalmatinske krajeve, gdje su držali mise i ispovijedali vjernike na talijanskome. Nepostojanje rječnika i gramatika turskog jezika na njemačkom i mađarskom jeziku možda bi se moglo objasniti i razumljivom naklonošću bosanskohercegovačkih franjevaca prema Rimu te činjenicom da su desetljećima školske knjige besplatno dobivali iz Italije.

II. GDJE SU FRANJEVAČKI SVEĆENICI UČILI TURSKI JEZIK?

Pitanje kako su bosanski franjevci učili osnove turskoga jezika, tj. govornoga idioma koji se koristio u Bosni i Hercegovini, zasad ostaje otvoreno. Strancima koji su neko vrijeme proveli u Bosni i pisali o njoj (O. Blau, G. Thommel, K. Sax, M. Mažuranić) ne izmiče pažnji da se u toj pokrajini turski vrlo malo govori, da ga znaju samo rijetki pojedinci te da je i njihovo poznavanje “pravoga turskog jezika” u najmanju ruku upitno. Budući da turski, barem u 19. st., zasigurno nije bio raširen među pukom, teško je zamisliti da su ga fratri mogli spontano naučiti u okruženju svojih susjeda muslimana. Pa ipak, ustvrdimo li da su turski učili ne u domaćem okruženju, nego u inozemstvu, suočavamo se s pitanjem kako je moguće da su turske riječi redovito zapisivali na način na koji su se izgovarale u Bosni i Hercegovini, odnosno zapadnoj Rumeliji. Pretpostavljamo da su bogoslovi temeljna znanja o turskome jeziku stjecali od svojih učitelja, fratara koji su ga i sami učili od svojih učitelja, te da je zapadnorumelijski izgovor tako prenošen iz naraštaja u naraštaj. Nesporno je da se u ranijim razdobljima osmanske vlasti znatno više čuo turski jezik negoli u 19. st., te da su ga fratri u svojem okruženju mogli spontano učiti. To se vrijeme podudara s razdobljem uspona vojne, gospodarske i političke moći Osmanskoga Carstva, a istodobno i sa širenjem islama i etabliranjem turskoga kao prestižnoga jezika.⁸ Tu pretpostavku neizravno potvrđuje i nekoliko tisuća turcizama koji su ušli u južnoslavenske jezike i postali kulturnim posuđenica-ma pripadnika svih konfesija. Neki su od njih čak i potisnuli domaće riječi.

S druge pak strane, ideja da su franjevci učili turski jezik kod obrazovanih muslimana čini se malo vjerojatnom. U izvorima na turskom jeziku iz kojih se može ponešto saznati o kulturnoj povijesti i povijesti svakodnevice (npr. Bašeskijin *Ljetopis*, Firakijina medžmua, rukopisi

⁸ O. Blau je lucidno zamijetio kako je zanimanje bosanskih muslimana za turski jezik u izravnoj korelaciji s rastom, odnosno opadanjem vojne i političke moći Osmanskoga Carstva. Vid. *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig 1860., str. 3.

sarajevskog kadije Mustafe Muhibbija⁹) ima vrlo malo naznaka o doticajima elitnih kultura (islamske, kršćanske i židovske) u gradovima i o susretima nositelja tih kultura, primjerice, jednog muslimanskog i jednog katoličkog duhovnika. Ni franjevačke samostanske kronike ne govore ništa o kulturnim kontaktima na toj razini, iako se u njima češće govori o “Drugome” i što povijesni događaji, jednako kao i aksiološke atribucije i stereotipi o tzv. bosanskim Turcima, pružaju iznimno sumornu sliku onovremenoga stanja. Jedino što ih je spajalo bio je zajednički materinski jezik s velikim brojem turcizama i nekih uvriježenih izraza kojih, dakako, nije manjkalo ni u jeziku nemuslimanskih žitelja. Pisma bosanskih franjevaca koja je objavio A. Zirdum pokazuju da je takvim riječima i izrazima obilovao i jezik samih kršćanskih duhovnika.¹⁰

Pa ipak, turski, ali i druga dva orijentalna jezika, arapski i perzijski, ili barem njihove osnove, franjevci su najprije učili na katoličkim učilištima u inozemstvu, a kasnije i u Bosni i Hercegovini, na učilištima koja su počeli otvarati negdje sredinom 19. st. U franjevačkim kronikama i monografijama izrijekom se spominju dva takva centra: Rim i Bolonja.

Za školovanje svećenika “vičnih turskom jeziku” zaslužan je biskup fra Augustin Miletić. Naime, držeći da za kršćanski živalj u Bosni i Hercegovini nastupaju teški trenuci “jer je osmanlijska vlada početkom 19. st. počela sve krajeve još svejednako preopsežnog osmanlijskoga carstva turcizirati”, Miletić 1824. god. šalje “nekolicinu (sic!) mladića na bogoslovne nauke u inozemstvo sa željom da koji od njih izuči iztočne jezike, kako bi franjevci imali među sobom dobre poznavaoce turskog jezika, radi čitanja i sastavljanja službenih spisa, te radi obrane pred turskim sudovi, gdje su se služili ovim državnim jezikom.”

¹¹ Među ostalima, Miletić je 1824. god. poslao u Bolonju i poliglote Marijana Šunjića i Stjepana Matijevića da ondje usavrše znanje orijentalnih jezika. Tko su ostali učenici poslani u Italiju da bi studirali bogosloviju i istodobno usavršili turski jezik, nije nam poznato.

Prva takva “škola iztočnih jezika” djelovala je pri fojničkome Samostanu Svetoga Duha. Najveći broj rječnika i gramatika turskoga jezika upravo je stoga i napisan u Fojnici. Da su takva djela služila nastavnim potrebama, razvidno je već i po njihovim naslovima: *Compendiosum Lexicon Latino-Turcicum, pro Studiosa Iuventute Conventus Fojniciensis Concinnatum*. Studio et Opera P. Frencisci

⁹ Usp. T. Paić-Vukić: *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*. Srednja Europa, Zagreb 2007.

¹⁰ Zirdum, fra A.: *Pisma bosanskih franjevaca 1850-1870*. Slovoznak, Plehan 1996.

¹¹ Jelenić, J.: *Kultura i bosanski franjevci, II sveska (1780-1878.)*. Sarajevo 1915., str. 490.

Sitnich // Iis Magistri Novitiorum 1833;¹² *Compendium Syntaxeas Linguae Turcicae ex Grammatica Meninskiana Extractum. In usum Auditorum L. L. Orientalium 1847*;¹³ *Gram[m]aticales Preliminares Notiones in Linguam Turcicam*;¹⁴ *Compendium Grammaticae Turcicae pro non Auditorum Linguae Turcicae concinatum. Ternio secundus. Anni 1847*.¹⁵

Prvi predavači, tumači i prevoditelji “fojničke škole iztočnih jezika” bili su gore spomenuti fratri. Vrativši se iz Rima, Šunjić se u Fojnici dao i na proučavanje arhivske građe, te na prevođenje fermana i bujruđija iz samostanskoga arhiva. Po navodima J. Jelenića, sastavio je i tursku gramatiku i rječnik “koji se čuvaju u Gučoj Gori pored Travnika”.¹⁶ S fra Anđelom Jelićem posve je drukčije. Mada je svojedobno bio “izišao na glas radi temeljitog poznavanja iztočnih jezika”,¹⁷ do sada nije otkriven nijedan njegov rukopis, a bibliografije ne bilježe da je za života išta objavio. Sudeći po bibliografijama, čini se da ni leksikograf Franjo Sitnić za života nije objavio ni jedan rad, ali je potpisivao svoje rukopise.¹⁸ Uz spomenute, još nekoliko rukopisnih rječnika i gramatika zasad neidentificiranih autora pokazuje da se turski jezik predavao i u kasnijim desetljećima (vjerojatno sve do okupacije 1878.). Gotovo je

¹² “Priručni latinsko-turski rječnik za učenički podmladak Samostana Fojnica, sačinjen trudom i radom o. Franje Sitnića, predavača novacima 1833”. Inv. br. XV, fa 10.

¹³ “Priručnik sintakse turskoga jezika izažet/izlučen iz Grammatike Meninskoga. Na uporabu slušačima orijentalnih jezika 1847”. Inv. br. 6.

¹⁴ “Osnovni pojmovi grammatike turskoga jezika”. Inv. br. XV, fa 61.

¹⁵ “Priručnik turske grammatike sastavljen za studente koji ne slušaju turski jezik. Dru-ga trijada godine 1847. Inv. br. 5. Također sažetak iz glasovite grammatike F. à M. Meninskog. U Katalogu V. Boškova potkrala se pogreška jer stoji *pro non Auditorum* umjesto *pro usu Auditorum*.

¹⁶ Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci (II)*, str. 492. Knjižnica i arhiv tog samostana stradali su u požaru 1945. i u ratnim zbivanjima 1993. godine, tako da sudbina ovoga rukopisa nije poznata.

¹⁷ Batinić, Mijo V.: *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća 14. do 20.* Zagreb 1913, odnosno fojnički pretisak iz 1998., str. 140.

¹⁸ Potpisani ili ne, čini se da gotovo svi latinsko-turski rječnici iz dvadesetih i tridesetih godina 19. st. pripadaju F. Sitniću. Neki od njih imaju više svezaka (inv. br. 17, 18, 20, 21, 22). Iz napomene u inventarnim br. 20 (str. 84a) vidi se da je Sitnić zadnji svezak (S-Z) svog prvog rječnika dovršio u Beču 5. travnja 1825. god. Kako sam već spomenuo, J. Jelenić tvrdi da su se Šunjić, Sitnić i Jelić iz Beča vratili koncem 1824. Dakle, ili je u pitanju Jelenićeva pogreška, ili je pak Sitnić nedugo nakon povratka sa studija opet putovao u Beč. O Sitniću i njegovu djelu opširnije u: Jašar-Nasteva, O.: *Un Dictionnaire Latin-Turc de 1833 Consigné en Bosnie / Yougoslavie.* Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (26. 09. 1988 – 3. 10. 1988). Ankara 1996, 423-435.

sigurno da su kasniji predavači bili učenici već spomenutih utemeljitelja “škole iztočnih jezika”.

Sudeći po sačuvanim rječnicima i gramatikama, osim u fojničkome samostanu (Šunjić, Sitnić, Jelić, Glavadanović i dr.) turski se predavao i na drugim bosanskohercegovačkim bogoslovijama: u Kraljevoj Sutjesci (Mikić), Gučoj Gori (tu je navodno skončala Šunjićeva gramatika), Tolisi (opet Mikić), Orašju kod Travnika (opet Šunjić), Mostaru i dr. Istodobno s rječnicima pojavile su se i prve gramatike turskoga jezika. Najstarija potječe iz 1815. (vid. dolje), a najmlađa, *Slovnica ili gramatika turskog jezika na sirbskom*, napisana je 1874., četiri godine prije ulaska austrougarskih trupa u Bosnu i Hercegovinu.¹⁹ I fojnička *Slovnica* anonimnog autora vjerojatno je napisana koju godinu prije okupacije Bosne i Hercegovine.²⁰ Izuzev tih dviju slovnica, sve druge dosad pronađene gramatike turskoga jezika napisane su na latinskom i talijanskom jeziku.

III. ORIGINALNOST FRANJEVAČKE OSTAVŠTINE NA TURSKOM JEZIKU

O originalnosti tih začetaka predznanstvenoga razdoblja turkologije u BiH već je ranije bilo govora. Koliko zasad znamo, manji je dio te građe originalan, a veći dio čine ispisi, sažeci i kompilacije iz stranih tiskanih gramatika i rječnika turskoga jezika. Usporede li se neki od tih prijepisa, zamjećuje se ne samo da su nastajali kompilacijom iste gramatike (najčešće Meninskoga), nego i to da su franjevački bogoslovi, u cjelini ili fragmentarno, jedni od drugih prepisivali sačuvane zabilješke starijih bogoslova, ali i rukopisne gramatike profesora kod kojih su slušali predavanja i iz turskoga jezika. Da je među njima bilo i pravih znalaca turskoga jezika potvrđuju ne samo sačuvani rukopisi, nego i biografije koje su o pojedinim istaknutim profesorima pisali njihovi suvremenici.

Usporedbom prijepisa i kompilacija iz franjevačke ostavštine došli smo do zaključka da su rukopisi često inačice jednog istog predloška. To je mogla biti tiskana gramatika nekoga od europskih autora, ali i rukopisna gramatika i zabilješke s predavanja. Zahvaljujući tome, iščitavanjem tih rukopisa može se pratiti kako se u nekoliko desetljeća

¹⁹ *Slovnica ili gramatika turskog jezika na sirbskom* bogoslova Ivana Vlaha (?) pohranjena je u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru pod inventarnim brojem R-320.

²⁰ Samostan Svetoga duha u Fojnici (Bosna i Hercegovina), signatura 45/50. Na početku prvoga lista *Slovnice* kemijskom olovkom naknadno je ubilježen novi inventarni broj 19572. U *Katalogu* V. Boškova *Slovnica* je zabilježena na str. 121 pod starim inventarnim brojem 4.

mijenjao bosanski idiom turskoga jezika. Naime, u naknadnim prijepisima vokal [ɪ] se rijetko susreće budući da prelazi u [i] i u pozicijama nekarakterističnim za zapadnorumelijski dijalekt, a vokali [u] i [o] potiskuju palatalne vokale [ü] i [ö]. Jednako tako, glagolska su vremena svedena na osnovna (što znači da je reduciran broj glagolskih paradigmi, posebice optativnih²¹), a sintaksa je reducirana na razinu jednostavne i proširene rečenice.²² Isto tako, paradigme, primjeri u njima i objašnjenja u tim prijepisima s istoga predloška vrlo su slični, iako primjeri na turskome jeziku vremenom podliježu jezičnim redakcijama autora mlađih naraštaja. Unatoč tome, ti latinični rukopisi vrijedni su izvori za proučavanje fonetsko-fonoloških obilježja turskog idioma korištenog ne samo u Bosni nego i na mnogo širem prostoru zapadnoga Balkana.

Pa ipak, iz razumljivih razloga veću pozornost privlače gramatike i rječnici koji su zasigurno originalni. To ne znači da njihovi sastavljači nisu koristili postojeće tiskane gramatike, iako u to vrijeme nisu navodili izvore. No većina je turske građe u njima zasigurno izvorna, što se vidi i po spominjanju domaćih toponima i primjerima koji se odnose na aktualne događaje iz tog vremena. Usto, zamjetan je kudikamo veći broj turskih primjera u kojima je očigledan utjecaj južnoslavenske sintakse, frazeologije i leksika, gdje kada u tolikoj mjeri da bi bez prijevoda na latinski ili talijanski jezik bili djelomice ili posve nerazumljivi. Takve gramatike zorno pokazuju kakav se turski jezik mogao čuti u Bosni i Hercegovini. O njegovim neobičnostima pisali su i stranci i domaći ljudi. Primjerice, V. M. Batinić govori o “naričju i posebnom izgovoru, koji su bosanski muhamedanci uveli u turski jezik”.²³ Točnost njegova zapažanja potvrđuje i glasovita studija pruskoga konzula Otta Blaua, kao i pisma u kojima je Karl Sax, turkolog i službenik austrijskog konzulata u Sarajevu, 1862. i 1863. godine izvještavao izvjesnog profesora Wickerhausera o neobičnostima turskoga idioma kojim se sporadično služilo domicilno slavensko stanovništvo u Bosni.²⁴ U vezi s tim, važno je napomenuti i to da fra A. Glavadanović, autor jedne od najzanimljivijih rukopisnih gramatika, uspoređuje osobitosti “pučkog” idioma i onoga “učenih ljudi”, te na primjerima jasno pokazuje kakve su razlike

²¹ Budući da se u kontrastiranju polazi od latinskoga ili talijanskog jezika, velika se pozornost posvećuje izražavanju konjunktiva, ne spominje se lokativ kao samostalni padež itd.

²² Posebice u *Slovnici*, vid. napomenu br. 19.

²³ Batinić, V. M.: *Djelovanje franjevac u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*. Svezak II. (1517-1699). Zagreb, 1883., str. 86.

²⁴ Čaušević, E.: *Pisma Karla Saxa o “bosanskim Turcima” i turskom jeziku u Bosni (19. st.)*. Prilozi za orijentalnu filologiju 51. 2001. (2003.), str. 205-213.

među njima i što su zapravo autentične osobitosti turskog idioma kojim su se služili pripadnici svih konfesija u Bosni i Hercegovini.²⁵ Njegova je gramatika zasigurno najznačajniji izvor za proučavanje dijalekta koji je Németh nazvao “bosanskim turskim” sužavajući tim terminom zemljopisni prostor na kojemu se koristio kao sredstvo službene i međuetničke komunikacije.²⁶

IV. NOVOOTKRIVENI RUKOPISI

Kao što je poznato, rukopisi, rječnici i gramatike turskoga jezika koje smo spomenuli pohranjeni su u knjižnicama franjevačkih knjižnica u Bosni i Hercegovini. Iako su nastali u 19. st., do pojave kataloga V. Boškova o tim se manuskriptima ništa pobliže nije znalo. Tragajući za turskim dokumentima relevantnim za povijesne teme, Boškov je i nehotice oteo zaboravu iznimno vrijednu filološku građu. U predgovoru svoga Kataloga on joj posvećuje posebnu pažnju. Tako izrijekom veli da bi valjalo utvrditi radi li se o originalnim djelima ili pak o kompilacijama iz do tada objavljenih rječnika i gramatika turskog jezika. Iako se nije zanimao za jezikoslovne teme, Boškov ujedno skreće pozornost na njihov mogući značaj za izučavanje zapadnorumelijskog dijalekata turskog jezika.²⁷

Međutim, Boškov je tijekom rada na katalogu izostavio neke samostane (one u Tolisi, Gučoj Gori, Kraljevoj Sutjesci...). Jedan od autora ovoga rada, Ekrem Čaušević, u svojim je istraživanjima krenuo ne samo tragom iznimno vrijednog djela tog zaslužnog turkologa, nego je svoja istraživanja proširio i na Franjevački samostan u Tolisi i Samostan Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci.²⁸ Od latiničnih rukopisa u Tolisi se čuva samo jedan dio Mikićeve ostavštine, na koju je prije mnogo godina skrenuo pažnju M. Babić.²⁹ Mikićeva opsežna ostavština na turskom jeziku zasigurno su prijepisi, a gramatika je kompilacija Meninskijeve.

²⁵ Čaušević, E.: *Turska gramatika fra Andrije Glavadanovića* (I). Prilozi za orijentalnu filologiju 52-53. 2002-2003. (2004), str. 15-50; *Turska gramatika fra Andrije Glavadanovića* (II). POF 54. 2004. (2005), str. 17-50.

²⁶ Németh, J.: *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*. Verlag B. R. Grüner, Amsterdam 1970.

²⁷ Boškov, *Katalog turskih rukopisa...*, str. 12.

²⁸ Veliku zahvalnost za srdačno gostoprimstvo u Samostanu Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci dugujem gvardijanu fra Iliji Božiću i bibliotekaru dr. sc. fra Stjepanu Duvnjaku. Zahvaljujem i prof. dr. sc. Pavlu Knezoviću, koji mi je skrenuo pozornost na to da se u samostanu čuvaju i latinični rukopisi na turskom jeziku.

²⁹ Babić, M.: *Autographum Vocabula Latino-Turcica et alia nonnulla usui et utilitati Auditorum Linguarum Orientalium plurimum necessaria fratris Matthaei Mikić et eiusdem curriculum vitae*. Prilozi za orijentalnu filologiju 37. 1987 (1988), str. 119-130.

Ipak, vrlo je moguće da se u prilično nesređenoj knjižnici tog samostana nađe još pokoji rukopis na turskom jeziku.

U Knjižnici Samostana Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci pronađeni su sljedeći rukopisi:

I. Rukopis: gramatika turskog jezika s tursko-latinskim rječnikom

Signatura: Rk. 71.

Autor: nepoznat

Naslov: nema

Datacija: 1815.

Dodatne napomene: *Spada u Knjižnicu Sv. Ivana Krstitelja u Sutjeskoj 1815.*

Opis: dimenzije 14,5 × 10 cm, uvezan u kožu, oštećene korice. Papir oštećen, rukopis dosta nečitak. Rukopis nepaginiran, ima praznih stranica. Turski dio u rječniku pisan je arapskim pismom, u gramatici latinicom. Sastoji se od tri dijela:

1. Uvod u rječnik na latinskom jeziku (*De usu huius dictionarij...*), 8 stranica
2. Tursko-latinski rječnik (dva stupca), 178 stranica
3. Gramatika turskog jezika na talijanskom jeziku. Gramatika završava čitankom, analizom osmanskih tekstova i kraćim tekstovima različita sadržaja; 78 stranica.

II. Rukopis: gramatika turskog jezika

Signatura: Rk. 41.

Autor: Matthaëus (Mato) Mikić

Naslov: *Gramatica turcica pro usu fratris Matthaëi Mikić*

Datacija: Anno 1847.

Dodatne napomene: *Ex prelectionibus professoris M. P. Martini Nedić*³⁰

Opis: dimenzije 22 × 17 cm, tvrdi kartonski uvez, nije paginirana, 138 stranica, ima praznih listova. Napisana je na latinskom. Turski dio pisan je dijelom latinicom, a dijelom arapskim pismom.

³⁰ Fra Martin Nedić (1810-1895). Osnovnu školu završio je u Tolisi, gimnaziju u Kraljevoj Sutjesci, a filozofiju i teologiju u Ugarskoj. Po povratku sa studija (1835.) služio je u Orašju kod Travnika kao kapelan Marijana Šunjića. Navodno je onamo bio poslan da uz Šunjića nauči turski jezik. Izvori spominju kako ga je ondje tako dobro bio naučio da je kasnije "rado turkesao", zbog čega su ga suvremenici prozvali "Turkušom". Predstavljao je Provinciju u Carigradu i Beču, a Visoka Porta ga je zbog zasluga odlikovala redom medalje zlatne medžidije. O Nediću vid.: Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci (II)*, str. 442, 483, 507; A. Zirdum, *Pisma bosanskih franjevaca 1850-1870.*, Plehan 1996., str. 314. Nedić je radio i na arhivskoj građi Samostana u Kraljevoj Sutjesci, prikupljao fermane, bujrukdije i hudžete, prevodio ih s turskog, proučavao prava kršćana u Osmanskome Carstvu, sastavio grbovnik bosanskih i srpskih kraljeva itd.

III. Rukopis: gramatika turskog jezika

Signatura: Rk. 51

Autor: Matthaëus (Mato) Oršolić

Naslov: *Gramatica Turcica Fr. Matthaëi Oršolić*Datacija: *Anno 1859. die 5. Aprilis*Dodatne bilješke: *Primi A(nni) S. Theologiae Auditoris Diakovae in Slavonia*

Opis: korice od tankog papira, rukopis nepaginiran, 19 ispisanih stranica, ima praznih listova. Napisan je na latinskom, turski dio pisan latinicom.

IV. Rukopis: latinsko-turski rječnik

Signatura: nema

Autor: nepoznat

Naslov: nema

Datacija: nema

Opis: dimenzije 21 × 15 cm, uvezan, bez korica, stranice paginirane do 41 (sveukupno 52 stranice). Turski dio pisan latinicom.

Početak: *ab – den, dan; abdomen – iškenbe; aberrare – sapmak.*Kraj: *Zoroastes – jeka dešt (?); Zythum, i – arpa su; Zebellina mustela – samur.**V. Rukopis: latinsko-tursko-bosanski rječnik*

Signatura: nema

Autor: Philippi (Filip) Poljaković

Naslov: nema

Datacija: *Anno 1857*

Opis: dimenzije 30 × 20 cm, arak, 17 stranica, paginirane. Turski dio pisan je latinicom. Rječnik je tematski podijeljen u više poglavlja.

Počinje s poglavljem *Deus et Res Create* (Bog i stvorenja).

Početak:

*Deus – Allah, Chalik, Tanri – Bog**Creator – Jaradan, Jaradiği – Stvoritelj**Creatura – Chalk – Stvorenje.*

Kraj:

*Catus – Kedi – Mačka**Mus – Sičan – Miš**Talpa – Küstebek' – Kartica.*

Dugotrajan filološki rad nad na tim rukopisima tek predstoji. Najprije treba utvrditi je li riječ o prijepisima, odnosno sažecima objavljenih gramatika. Potom, ako su prijepisi, ima li u njima autorskih zabilješki i komentara. Izvorni bi radovi morali nositi autorski pečat kakav se,

primjerice, može prepoznati u Poljakovićevu tematskom rječniku. No svakako treba istaknuti da i neizvorni radovi, prijepisi ili sažeci, imaju stanovitu filološku vrijednost. Ukratko, rad u knjižnici Samostana Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci ne samo da je bio nagrađen novim rukopisima (dva nisu bila zavedena ni u internom katalogu), nego i sljedećim spoznajama o rukopisnoj ostavštini na turskom jeziku:

1. dosad najstariji pronađeni tursko-latinski rječnik i gramatika turskoga jezika (na talijanskom) dovršeni su 1815. godine;
2. u knjižnici samostana čuva se još jedna gramatika fra Mate Mikića – Kostrčanca (1826.-1862.), koju je sastavljao po predavanjima svoga profesora (druga je u Tolisi);
3. mali tursko-latinsko-bosanski rječnik Filipa Poljakovića prvi je pronađeni tematski rječnik iako se, doduše, radi o studentskoj bilježnici (vidi prilog);
4. nakon zabrane Svete Stolice da se školuju u Italiji, a potom i u Austriji (kasnije Austro-Ugarskoj), bosanski su franjevci nastavili školovanje u Đakovu, gdje su također prepisivali i(li) sami sastavljali gramatike turskoga jezika. Jesu li i u Đakovu slušali turski jezik, nije nam poznato.

NOVOOTKRIVENI RUKOPISI BOSANSKIH FRANJEVACA NA TURSKOME JEZIKU

Sažetak

U knjižnici Samostana Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci otkrili smo pet novih rukopisa na turskome jeziku koje V. Boškov ne spominje u svome Katalogu. Iako je riječ o malome broju rukopisa, njihov je značaj u tome što taj korpus turskih tekstova obogaćuje naše dosadašnje spoznaje o franjevcima, njihovom zanimanju za turski jezik i osobito stima tzv. bosanskog turskog jezika (idioma).

RECENTLY DISCOVERED BOSNIAN FRANCISCANS' MANUSCRIPTS IN TURKISH

Summary

Five manuscripts in the Turkish language were recently discovered in the library of St John the Baptist Monastery in Kraljeva Sutjeska (Bosnia and Herzegovina), which V. Boškov does not mention in his

Catalogue. Even though the number of these is small, their significance lies in the fact that this scarce corpus of Turkish texts does enrich our current insights on Franciscans, their interest for the Turkish language and peculiarities of the so-called Bosnian Turkish (idiom). In our research of the manuscripts from Kraljeva Sutjeska, we learned the following new insights:

1. according to our findings, the oldest Franciscan Turkish-Latin dictionary until now and the grammar of Turkish language were completed in 1815;
2. the library of the monastery preserves one more grammar by father Mato Mikić Kostrčanec (1826-1862), which he composed on the basis of notes taken during his professor's lectures;
3. the small Turkish-Latin-Bosnian dictionary by Filip Poljaković is the first found thematic Latin-Turkish-Bosnian dictionary;
4. Bosnian Franciscans composed and/or copied grammars of Turkish during their training in Đakovo (Croatia). Whether they studied Turkish in Đakovo is not known.

Key words: Bosnian Turkish, manuscripts in the Turkish language, Bosnian Franciscans, Turkish-Latin dictionaries, Latin-Turkish-Bosnian dictionary, grammar books of Turkish language.